

«МОВНІ ПОРАДИ» У ВАРШАВСЬКОМУ ТИЖНЕВИКУ «НАШЕ СЛОВО» ПІВСТОЛІТТЯ ТОМУ В ПНР

Михайло Лесів

Університет ім. Марії Кюрі-Склодовської у Любліні

Анотація. У статті представлено виданий у 2015 р. збірник статей М. Лесева, які вперше публікувалися на сторінках варшавського тижневика «Наше слово» під рубрикою «Мовні поради» у 1965–1972 роках. Автор визначає основні мовно-культурні проблеми, яких стосувалися публікації, звертаючи увагу на їх актуальність на сучасному етапі розвитку української мови, аналізує причини їх постання та пов'язує появу дискусійних питань із характером читачької аудиторії, а також показує значення уміщеного в репрезентованому в ній збірнику матеріалу для історії української літературної мови.

Ключові слова: Українська літературна мова, мовна культура, правопис, фонетика, лексика

Представляю у скороченні проблеми української мови, про які писалося на сторінках тижневика «Наше слово» – єдиного українськомовного часопису, що після Другої світової війни від 1956 року видавався у Польщі, – під постійною рубрикою «Мовні поради». Нормативні, пояснюючі та й дискусійні статті (понад 300 статей з підписом ініціалами *М. Л.*) з'являлися у цій рубриці майже регулярно від 1956 року протягом понад сім років і збереглися у моєму домашньому «архіві». Були вони приготовані у формі відповідей на запитання читачів, мали характер інформаційно-дискусійний, а навіть інколи полемічний, коли говорилося про важливі і невпорядковані ще проблеми загальноукраїнської мовної культури [Лесів 2015].

На основі оцих збережених статей можна судити, які мовні проблеми цікавили й турбували тодішніх шанувальників рідної мови в Польській Народній Республіці, а також на Радянській Україні чи поодиноких дописувачів громадян тодішньої Румунії, Чехословаччини і навіть однієї українки, що проживала в Австралії і читала надвіслянське «Наше слово».

Найбільше листів у цій справі були від читачів з Польщі, що зрозуміло, бо тижневик «Наше слово» читався, насамперед, у ПНР: таких листів було від майже 40 читачів, які підписувалися своїм прізвищем, інколи ініціалами, або колективні, напр., читачі з Глогова. Листи з запитаннями, полемічні, інколи гостро критичні походили з таких місцевостей

у Польщі, як: Варшава, Ольштин, Кентшин, Мронгово, Сроково Ольштинське, Слупськ, Конське Поморське, Лемборк, Колобжег, Щецін, Гожів, Вроцлав, Явор Сьльонзький, Глогув, Свідніца, Зомбковіце, Ополе, Освенцім, Сьрода Сьльонзька, Краків, Перемишль, Кузьмина біля Перемишля, Любачів, Люблін. Черговість цих місцевостей представляю, обходячи Польщу кругом від Варшави через Вармію і Мазури, Помор'я, Землю Любуську, Сьлонськ, Малопольщу аж до Любліна, бо саме в цих місцевостях й околицях мешкали люди, які не боялися писати про мову, інколи полемічно, а хотіли вони, насамперед, більше знати про цю мову, якою говорять і яка була для них конкретно культурною цінністю.

На другому місці можна помістити групу кореспондентів з України (я їх віднотував 12). Листи з України приходили з таких місцевостей, як: Київ, Львів, Дрогобич, Дубляни біля Львова, Винники, Коломия, Очеретне Донецької області.

Ми – я і редакція – отримували також листи з Румунії (з Сучави і Плоешті), був один кореспондент з чеської Праги та одна кореспондентка аж з Австралії, де також, як виявилось, читали тоді варшавське «Наше слово».

Більшість листів було написано по-українськи, тільки три листи мали польськомовну форму, а один варшав'янин писав по-українськи латинським шрифтом, пояснюючи це тим, що він був би за латинкою в українській писемності, що наблизило б українську культуру до Європи. Такої самої думки був мій кореспондент з румунського Плоешті.

Чого хотіли довідатися від нас пильні читачі «Нашого слова» у 60-ті й на початку 70-х років ХХ століття, себто коло 50 літ тому?

Писали до нас, передусім, люди які вчилися української мови ще перед війною, як правило в Галичині, а там обов'язувала дещо інша орфографія, ніж на Радянській Україні, а також якоюсь мірою дещо відмінна була нова, особливо технічно-наукова, лексика, і тому ці люди не погоджувалися на деякі слова, а особливо на брак літери *г*, на спосіб транскрипції запозичених назв і власних імен, прізвищ чи назв місцевостей, підозрюючи насильний вплив російської мови на українську, коли читали не тільки радянські видання, але й «Наше слово», яке мусило дотримуватися правопису та лексичної системи, пануючої тоді у мовній практиці тодішньої України.

На цю тему наші читачі інколи писали з обуренням, а навіть підозрювали, що Редакція варшавського тижневика допомагає засмічувати українську мову. Для прикладу згадаю, що у 1967 році мешканець Свідніци на Сьльонзьку стверджував, що в українській пресі *забагато* *кальок з російської мови, які лише споганюють нашу мову, а через те тратить вона свою милозвучність.*

Частіше, однак, хвалили дописувачі оцей мовний куточок у варшавській газеті. Наприклад, відомий тоді письменник старшого покоління Василь

Гірний, який виступав під псевдонімом Панько Щипавка, писав 1971 року з Лемборка на Помор'ї: *Приємно мені Вам погратулювати з приводу архиїєкавого мовного кутка в «Нашому Слові», з якого вчуся української мови.*

А 77-літній мешканець Любачева у листі, писаному 1967 року, висловив свій спротив проти таких слів, як *солдат*, *татуїровка*, але признається: *Якось дуже тяжко мені 77-літньому чоловікові вчитися нашої літературної мови.*

Мешканець Кентшина, що на Мазурах, у листі 1969 року висловлюється проти таких слів в українській мові, як *айсберг*, *аплодисменти*, *бухгалтер*, *вальдишнєп*, *вірьовка*, *голодовка* та *десятків і сотень їм подібних слів*, і ставить серйозне запитання: *хто так засмічує нашу мову і літе-ратуру і з якою метою?*, виражає своє занепокоєння, що *затреться різниця між українською і російською мовами*, що в українських містах не говориться по-українськи (*такої другої подібної дійсності не знайти в цілому світі*) та виражає на кінець свою вельми песимістичну думку: *І пощо нам ці великі гори всяких книг і друкованого слова буцімто в українській мові, якщо це все позбавлене власного обличчя і становить мертвоту в пустирі.*

Читачі з Ілогова спільно і відважно, хоч анонімно, написали обширного листа, в якому питають про доцільність вживати в українській мові різних слів, підозрюваних в тому, що вони непотрібно запозичувані для зближення мови «двох братніх народів», як тоді офіційно говорилося. Складений ними список вміщав десятки вибраних також з «Нашого слова» слів, вжитих, як писали, «непотрібно», бо є «свої» відповідники. На думку цих читачів деякі чужомовні слова записані неправильно, напр. *міфи*, *Ейништейн* чи *Європа*, бо ліпше було б *міти*, *Айништайн*, *Европа* тощо, а все це, писали мої кореспонденти, яких турбує доля їхньої рідної мови, яка повинна бути гарна, звучна, інтелігентна, а не мова *простаків й інших півінтелігентів*.

Деякі читачі закликають автора *Мовних порад*, згідно з їхнім сформулюванням, *допомогти полоти наші мовні бур'яни*. Абсолютна більшість дописувачів – це якоюсь мірою мовні «пуристи», які дійсно турбувалися про нормальний розвиток мови, яку вважали своєю рідною й частиною їхньої культури. І тому з'являлися інколи досить гострі слова на означення того, що їм не подобалося.

Уживання деяких слів чи їх запису називають інколи читачі «профанацією», «великим злочином» (1966), а про слова німецького походження, які, мабуть, із російської до української мови прийшли, один пенсіонер з Винник біля Львова писав у 1967 р., вживаючи антинімецьких модних тоді сформулювань:

Думаю, що так, як ніхто не жаліє за фашистською Німеччиною, не повинен також і жаліти, коли з нашої мови повикидаємо всякі германізми, і мова наша стане справді рідною і незасміченою.

Йшлося тут про такі слова, як напр., *поштамт*, *абзац*, *райсбрет*, *айсберг* і понад 40 інших, які автор листа виписав з української радянської преси і прислав нам з України, щоби тут над Віслою з ними боротися.

Відчувалося якесь виняткове довір'я до варшавського «Нашого слова», люди пильно й уважно читали статті на останній сторінці цього тижневика й живо відгукувалися. Один переселенець з Кентшина пише до Любліна 1966 р.: *Я постійно читаю кожну статтю «Мовних порад», бо справа чистоти нашої мови не є мені байдужа*; а читач зі Львова 1969 р. писав: *«Мовні поради» читаю з великим задоволенням [...], цим збагачую знання рідної мови*.

Громадянка Австралії, яка виявилася постійним читачем «Нашого слова», писала до нас листи з багатьма мовними запитаннями, проблемами, підсумувала свої враження такою узагальненою думкою:

Опінія про «Наше слово» є позитивна. Видно, що у вас відносини є до тої міри ліберальні, що дають можливість відстоювати чистоту української мови. І Ви це виконуєте сумлінно й відважно. Ваша муравлина праця повинна бути збережена в архіві. Колись може стати цінним доповненням мовознавцям, які будуть описувати окалічену мову.

Тепер після 48 років від отримання цього листа, прийшло мені в голову, що може варто було б пригадати оцей час, коли люди не були байдужі до своєї мови, шукали правди, полемізували, читали пристрасно роздуми над мовними проблемами, самі їх формулювали; може, варто було б передрукувати оцих понад 300 статей, написаних протягом дев'яти років (1965–1973) у Любліні, коли ще ніхто не вірив у те, що влада коли-небудь дозволить зорганізувати люблінську університетську україністику, статей, публікованих у варшавському тижневику «Наше слово», а також показати ті листи з усіх усюдів Польщі, України, Румунії, Чехії і Австралії, з надією, що дописувачі дістануть ретельні відповіді на їхні запитання і сумніви.

Я детально розкажу про проблеми, які тоді непокоїли читачів, у цьому вступному слові лише заторкнув проблеми, які в новій політичній ситуації можуть вже належати до історії української мови поза Україною, але у тісному зв'язку з тодішньою Україною, історією ще живою, не тільки тому, що з тих осіб своєрідного діяння ще дехто живе, але й тому, що деякі справи правопису, наповнення лексики, чистоти літературної мови, збагачування термінології, гострої інколи дискусії між галичанами і наддніпрянцями залишаються живими й актуальними донині. І це добре, бо й досі люди не залишаються байдужими до розвитку рідної мови, хоч в інших уже обставинах безцензурної свободи і, можливо, не так уже гостро і хіба з більшими можливостями компромісу.

З детальних справ можу тепер сказати, що в «Мовних порадах» тоді у шістдесятих і сімдесятих роках ХХ століття на просьбу читачів ми

пояснювали, оцінюючи, деякі проблеми тогочасного правопису, вимови, відмінювання слів інколи на ширшому тлі споріднених мов; ми пояснювали походження багатьох слів, які читачі нам представляли до оцінки і проти яких виступали часом рішуче, називаючи їх русизмами, московізмами, а також полонізмами, які в українському тижневику, друкованому над Віслою, натурально появлялися; ми інколи признавали читачам рацію, але й пояснювали, що вони можуть помилитися, бо на справу дивляться з такої точки зору, що «в нас так не говорили». Люди шукали відповіді на те, як перекласти якесь польське слово чи фразу на українську мову, бо нема обширніших словників чи в словниках такого слова не пояснюють, бо польсько-українські словники, якщо вони навіть і є, невеликі за обсягом. Люди питали також про походження їхніх імен, прізвищ, місцевостей, у яких живуть. У дописах та відповідях знаходимо також багато інших проблем, які виходили частково поза мовознавство, бо ж мова, як відомо, дзеркало народної культури й історії. Приходилося вдаватися також в інші регіони гуманітарних, в тому числі й історичних наук.

У цій книжці, в 10 розділах ми представили проблеми, які тоді ми спільно з читачами старалися в'ясувати, починаючи від правопису через звукову систему, граматику, стилістичні проблеми, лексичні паралелі, запозичення з російської, польської та інших мов і діалектів, цитуємо фрагменти листів наших читачів-дописувачів, чиї судження про долю і правильність рідної мови були свідомством турботи і любові до мови, яка становить важливу цінність для нашої національної тотожності в європейському контексті.

Оцей матеріал з понад 300 статей надрукованих у «нашеслівській» рубриці «Мовні поради» підписаний ініціалами *М. Л.* ми використали у 10 розділах цієї авторської книжки, а саме:

Розділ I. Справи правопису. Дискусії про тогочасний український правопис (19 проблем з невеличким вступним словом):

У «Нашому слові» ми застосовували в друку актуальний правопис, який вживали тоді на Радянській Україні, а читали «Наше слово» у значній мірі люди, які вчилися у школі української мови ще перед закінченням Другої світової війни, як правило в Галичині чи на Волині, де українці вживали дещо іншу у деталях орфографію чим у СРСР. Частина наших читачів і дописувачів не завжди погоджувалася з «радянським» правописом, який, на вимогу влади, обов'язково вживався редакцією «Нашого слова». Які проблеми у правописі були темою наших сумнівів, дискусій та запитань читачів?

II. Проблеми звукової системи (26 статей з невеликим вступним словом до цього розділу):

У «Мовних порадах» розглядалися також проблеми пов'язані зі звуковою системою української мови, голосними та приголосними, наголосом, загально і в деталях, чергуванням фонем, впливом польської й російської мовних систем на українську літературну. Читачі також турбувалися тим, що наша мова, яка характеризується милозвучністю, не повинна втрачати цієї прикмети, до чого спричинялися, між іншим, різні

впливи як зовнішні, так і внутрішні, бо вона (ця мова) повинна звучати «милословно», а це залежить якоюсь мірою й від нас, як ми нею говоримо.

і чергові розділи:

III. Граматичні паралелі, помилки і сумніви (21 стаття на стор. 109–144);

IV. Особливості українського синтаксису (9 статей на стор. 145–165);

V. Синоніми і близькозначні слова (98 статей на стор. 167–275);

VI. Походження (етимологія) та значення деяких українських слів (44 статті, стор. 277–335);

VII. Особові та географічні власні назви (ономастика) (16 статей, стор. 337–371);

VIII. Запозичення (інтернаціоналізми, полонізми, русизми) (24 одиниці, 373–412);

IX. Про правильну рідну мову загальніше, історично та дискусійно (5 статей, 413–440);

X. Співучасники «Мовних порад» та їхні взаємні творчі контакти і дискусії (4 статті, стор. 441–461) і додатки.

На закінчення цієї інформації про цю книжку, хочу зацитувати упорядника цього видання, редактора Володимира Пилиповича: що пояснює також зовнішній вигляд обкладинки та «зілюстрованих» початкових сторінок кожного з 10 розділів:

Видобути з домашнього архіву і підібрані автором до цієї книжки тексти, засоціювались мені з гербарієм (колекцією спеціально зібраних рослин), а конкретніше – зі словесним гербарієм. Тому на обкладинці презентованої книжки примістили ми кольорову літографію стеблини цвітучої настурції, а на титульних сторінках розділів – барвінку. Отже, ця книжка явиться як особливий зільник, в якому майже 50 років тому зібрано слова-зела. Ці зела зросли на ґрунті української мови; одні з них – це корисні трави, інші, хоч нібито красиві – це шкідники, яких належить виполювати, а ще інші – принесені із-зовні північними вітрами – не вписуються в наш мовний краєвид. Завдяки автору, читач має нагоду полистати сторінки цього гербарію і помилуватися зібраною ним колекцією українських букв, слів, граматичних форм, і всякого українського мовного добра.

Для мене ці тексти залишаються чудовим свідченням культурної активності Професора і того покоління читачів «Нашого слова», для якого мовні питання були дуже важливі. Я переконаний про їх актуальність, адже мовна культура українців у Польщі є відкритим питанням, і залишиться ним доти, доки тут будуть розмовляти українською мовою [Пилипович 2015].

ЛІТЕРАТУРА

Лесів М., 2015. Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами. До друку підготував В. Пилипович. Перемишль, 488 с.

Пилипович В., 2015. Слово від упорядника, В: М. Лесів. Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами, 20–21.

LINGUISTIC ADVICE IN „NASZE SŁOWO” WEEKLY GIVEN HALF
A CENTURY AGO IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

Summary. The author briefly summarizes the content of the book „Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами” (Linguistic advice. My publications and dialogues with readers) released in Przemyśl in 2015, based on more than 300 pieces of “linguistic advice” and other publications related to the correct use of all-Ukrainian literary language, provided in „Nasze Słowo” Ukrainian weekly released in Warsaw for over 7 years (1965–1972). Ten chapters of the book explore controversial and difficult issues related to spelling, phonetics, grammar, syntax, style, vocabulary including borrowings from Polish, Russian and other languages, in the form of a discussion about correctness of the all-Ukrainian language spoken in Ukraine at that time. These dialogues were entered into for purposes of providing information and discussion or even evoking a dispute, and were carried out with numerous readers of „Nasze Słowo” residing in Poland, Ukraine and occasionally in the neighbouring countries.

Key words: all-Ukrainian literary language, linguistic correctness, spelling, phonetics, vocabulary